Om Lavrentij Berija

Inventeringen av ett antal tyska bokladdar inspirerar Anders Björnsson till ett stycke kontrafaktisk historia: Vad hade hänt om Stalins fruktade inrikesminister blivit hans efterträdare?

Mörkerman – eller ett bra alternativ? Lavrentij Berija var chef för den och avrättades efter en skenprocess. Anders Björnsson skriver att interna

modern historia

Richard Pipes
Den ryska revolutionen
Övs: Staffan Skott
Natur och Kultur 1998

Der Fall Berija. Protokoll einer Abrechnung. Das Plenum des ZK der KPdSU Juli 1953. Stenografischer Bericht
Aufbau Taschenbuch Verlag, 2:a uppl 1999

Michael F Scholz
Bauernopfer der deutschen Frage. Der Kommunist Kurt Vieweg im Dschungel der Geheimdienste
Aufbau Taschenbuch Verlag, 1997

Jürgen Roth
Die roten Bosse. Russlands Tycoone übernehmen die Macht in Europa
Piper Verlag, 1998, pocket 1999

Kommunismen börjar som systematisk terror - den väpnade revolutionens krig mot samhället, för att använda Richard Pipes klatschiga formulering – och slutar i ekonomisk stagnation och social upplösning. Denna förhärskande uppfattning ligger hotande nära kommunismens egen självförståelse om den enda vägen framåt: Varje avvikelse från den rätta linjen är en borgerlig avvikelse. Men det finns inget nödvändigt eller ens självklart i de upprepade vägval som gjordes i de länder där kommunism praktiserades. Om så vore: varför ta i med sådan råge?

Hade Bucharins uppfattning i bondefrågan segrat under partistridterna på 1920-talet, hade tvångskollektiviseringen inte ägt rum. Partiets högeropposition skulle då inte ha behövt få svindel av framgångarna, som Stalin sade i ett självkritiskt tal, eftersom producenterna av majs och vete hade levererat utan tvång. Terrorn är ett vapen i motgång, inte i medgång. Stalin var naturligtvis livrädd att någon skulle komma åt honom för alla hans fel. Därför gjorde han korv av sina mest framstående medarbetare.

Lavrentij Berija trädde till som Stalins säkerhetschef när terrorn hade passerat kulmen, i slutet av 1930-talet. Efter dennes död 1953 framstod Berija, då inrikesminister, som en realistisk efterträdare. Han manövrerades bort av ett koppel partiledare på mindre än fyra månader, berövades sina ämbeten, ställdes inför rätta och sköts. Han hade gått den internationella kapitalismens ärenden. I Väst skrattade man åt domslutet men drog samtidigt en suck av lättnad, eftersom Berija ansågs inkarnera kommunismens grymhet.

Nytt ljus över processen

Interna partidokument, som gavs ut för sex år sedan och nu föreligger i fickformat, kastar ett annat ljus över processen mot Berija. Att han skulle ha varit en imperialismens agent, som centralkommittén kom fram till genom en besynnerlig logik (man fann ingen medsvuren i det föregivna försöket till maktövertagande, därför måste han haft sitt stöd utanför landets gränser), är möjligen sant i metaforisk mening. Att Väst hade önskat honom som sovjetstatens ledare är tveksamt, då Väst i det skedet behövde en fiende, en aggressiv kommunism att hänvisa till. Västalliansen var då under uppbyggnad.

Man kan tycka vad man vill om Berija som person. Centralkommittén tillvitade honom de mest vanartiga egenskaperunder en tvådagarssittning efter häktningen i slutet av juni 1953. En packe damtrosor hade påträffats i hans tjänsterum, bevis presenterades för att han gjort unga kvinnor med barn och tvingat en del av dem till abort (i och för sig en betänklig sak i ett land som förlorat så många invånare under kriget). Det påstods att han trixat med sin biografi och stått i tjänst hos vitgardister vilka bekämpat sovjetmakten och att han fört Stalin bakom ljuset, medan det mesta tyder på att det var Stalin som utnyttjat sin säkerhetschef för allehanda ränker. Det var Berija som såg till att de dömda i den antisemitiska läkarprocessen i början av 1950-talet frigavs efter den store ledarens död.

Gav Berija inte amnesti åt svåra återfallsförbrytare? klandrade honom Malenkov, Bulganin och Chrusjtjev. Tanken var förstås att den före detta kollegan, som terroriserat dem alla, var samma andas barn: en gangster, en äventyrare. Kanske stämde det. Den anklagelsen hade kunnat riktas mot de flesta som tog till orda under centralkommitténs plenum: Molotov, Kaganovitj, Mikojan, Vorosjilov, *you name them*.

Grunden för Berijas detronisering och avrättning var politisk. Det rörde sig om ett linjeval - det framgår solklart av de stenografiska protokollen. Berija fördömdes för att ha velat ställa säkerhetsorganen över partiet och ha sagt att regeringen bör fatta besluten som rör landet medan centralkommittén borde ägna sig åt kaderfrågor och propaganda. Molotov fann det upprörande att Berija, förste vice regeringschef, föreslagit Malenkov till Stalins efterträdare som ordförande i ministerrådet. Det borde Chrustjev ha gjort, partiets generalsekreterare, enligt god bolsjevikisk sed.

Ville skilja stat och parti

Vad det kokar ner till är helt enkelt att Berija, som polischef och andre man i regeringen under Stalins sista år och strax efter dennes död, försökte skilja stat och parti åt och bryta partiets järngrepp om statsapparaten. Det var ett första steg mot rättsstatliga förhållanden i ett land som aldrig – inte heller under tsartiden – vetat av något sådant.

Berija var ingen ljusets riddersvakt, lika litet som Jurij Andropov 30 år senare. Bägge hade rötter i säkerhetsorganen och tycks ha eftersträvat något likartat: partistatens upplucknring, en bodelning mellan politiskt beslutsfattande och ideologisk fostran. Andropov hann ända fram men dog i förtid. Berija blev offer för sin egen isolering och för kollegernas intriger. Gripandet av Berija ägde rum endast några dagar efter det stora arbetarupproret i Östberlin och andra städer i DDR i juni 1953. Det var den första verkliga protesten mot kommunistiskt våldsherravälde och misslyckat socialistiskt samhällsbygge i efterkrigstidens Östeuropa.

Ulbrichtregimen hade avancerat snabbt för att etablera nya ekonomiska strukturer, särskilt inom agrarsektorn, där inte bara den ostelbiska junkeradelns storgods utan nästan all privatägd jordbruksmark beslagtogs och omvandlades till kollektiv egendom. Det fanns personer långt uppe i den östtyska partibyråkratin, till exempel Kurt Vieweg, en exilant som fått svensk agro-teknisk utbildning och avancerat till sekreterare för jordbruksfrågor i partiet, som satte försörjningen framför fördelningen i det krigshärjade landet och som samtidigt insåg att jordbruksstatsisering i Öst skulle fjärma de borgerliga bondeledare i Väst som – mot Adenauer och andra Atlantpaktsorienterade politiker – ville ha ett förenat Tyskland så snart som möjligt. Även Vieweg röjdes ur vägen, om än inte på samma brutala vis som Berija.

Men även Berija hade, om man får tro Chrusjtjevs och övrigas utgjutelser i centralkommittén, varit beredd att offra socialismens kortvariga landvinningar i Östtyskland i utbyte mot ett neutralt, mot Sovjetunionen icke aggressivt och enat Tyskland. En sådan stat skulle med nödvändighet ha fått en kapitalistisk samhällsstruktur, Marshallhjälp och en regering som inte kunde kontrolleras från Moskva. Kollegerna gnydde, trots att Berija hade agerat efter samma linje som uttrycktes i den bekanta Stalinnoten från 1952 om Tysklands enande.

Lokal chauvinism

Ännu mer förargade var de över att Berija hade skivit till Rankovitj, Titos närmaste man, och velat frysa konflikten med Jugoslavien – både Berija och Rankovitj var vice regeringschefer, så konstitutionellt var det i sin ordning – och att han hade velat ge de sovjetiska delrepublikerna en mera framträdande ställning inom unionen. Lokal chauvinism, skrek Molotov och andra beskärmade sig över att Berijas program syftat till att missgynna de ryska minoriteterna i områden som Georgien, Ukraina och Baltikum. Hade inte Stalin efter det Stora Fosterländska Kriget utbringat en särskild skål till det hjältemodi-

Om Lavrentij Berija

Inventeringen av ett antal tyska bokladdar inspirerar Anders Björnsson till ett stycke kontrafaktisk historia: Vad hade hänt om Stalins fruktade inrikesminister blivit hans efterträdare?

Kommunismen börjar som systematisk terror - den väpnade revolutionens krig mot samhället, för att använda Richard Pipes klatschiga formulering – och slutar i ekonomisk stagnation och social upplösning. Denna förhärskande uppfattning ligger hotande nära kommunismens egen självförståelse om den enda vägen framåt: Varje avvikelse från den rätta linjen är en borgerlig avvikelse. Men det finns inget nödvändigt eller ens självklart i de upprepade vägval som gjordes i de länder där kommunism praktiserades. Om så vore: varför ta i med sådan råge?

Hade Bucharins uppfattning i bondefrågan segrat under partistriderna på 1920-talet, hade tvångskollektiviseringen inte ägt rum. Partiets högeropposition skulle då inte ha behövt få svindel av framgångarna, som Stalin sade i ett självkritiskt tal, eftersom producenterna av majs och vete hade levererat utan tvång. Terrorn är ett vapen i motgång, inte i medgång. Stalin var naturligtvis livrädd att någon skulle komma åt honom för alla hans fel. Därför gjorde han korv av sina mest framstående medarbetare.

Lavrentij Berija trädde till som Stalins säkerhetschef när terrorn hade passerat kulmen, i slutet av 1930-talet. Efter dennes död 1953 framstod Berija, då inrikesminister, som en realistisk efterträdare. Han manövrerades bort av ett koppel partiledare på mindre än fyra månader, berövades sina ämbeten, ställdes inför rätta och sköts. Han hade gått den internationella kapitalismens ärenden. I Väst skrattade man åt domslutet men drog samtidigt en suck av lättnad, eftersom Berija ansågs inkarnera kommunismens grymhet.

Nytt ljus över processen

Ville skilja stat och parti

Lokal chauvinism